

ՀԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ ԱԾԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

1

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ
ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ
ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ





NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF ARMENIA
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY
1**

**ARMENIAN FOLK CULTURE
XVII**

**TRADITION AND MODERNITY
IN ARMENIAN CULTURE**

FESTSCHRIFT FOR
STEPAN LISITSIAN
ON THE OCCASION OF HIS 150TH BIRTHDAY

YEREVAN
IAE PUBLISHING HOUSE
2018

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ԱԶԳԱՅԻՆ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

**ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
XVII**

**ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ
ՀԱՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ**

ՍՏԵՓԱՆ ԼԻՍԻՑՅԱՆԻ
ԾՆՆԴՅԱՆ 150-ԱՄՅԱԿԻՆ
ՆՎԻՐՎԱԾ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ԵՐԵՎԱՆ
ՀԱԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
2018

**Տպագրվում է ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության
ինստիտուտի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Խմբագրական խորհուրդ

Պավել Ավետիսյան (*գլխավոր խմբագիր*), Լևոն Աբրահամյան,
Գրիգոր Արեշյան, Ռուբեն Բաղալյան, Պիտեր Քաուի,
Տորք Դալալյան (*սլաւաստիանաստու քարտուղար*), Պատրիկ
Տօնապետեան, Միհրան Գալստյան, Սարգիս Հարությունյան,
Թամար Հայրապետյան, Լորի Խաչատուրեան, Թեո վան Լինտ,
Հարություն Մարության, Արմեն Պետրոսյան, Համլետ Պետրոսյան,
Գագիկ Սարգսյան, Ադամ Սմիթ, Ջուստո Թրաինա

Editorial Board

Pavel Avetisyan (*editor-in-chief*), Levon Abrahamian, Gregory Areshian,
Rouben Badalyan, Peter Cowe, Tork Dalalyan (*assistant editor*),
Patrick Donabédian, Mihran Galstyan, Sargis Harutyunyan, Tamar
Hayrapetyan, Lori Khatchadourian, Theo van Lint, Harutyun Marutyun,
Armen Petrosyan, Hamlet Petrosyan, Gagik Sargsyan, Adam Smith,
Giusto Traina

Համարի խմբագիրներ՝

Հարություն Մարության, Թամար Հայրապետյան, Սուրեն Հոբոսյան

Հ 241 Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1: Հայ ժողովրդական մշակույթ, XVII: Ավանդականը և արդիականը հայոց մշակույթում / ՀՀ ԳԱԱ հնագիտ. և ազգագր. ինստ.: Խմբ. Հ. Մարության, Թ. Հայրապետյան, Ս. Հոբոսյան. – Եր., ՀԱԻ հրատ., 2018. – 508 էջ: (Հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի աշխատություններ, 1):

Ժողովածուն նվիրված է ազգագրագետ Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին: Նախատեսված է հումանիտար և հասարակական ոլորտի գիտնականների և հայոց մշակույթով հետաքրքրված ընթերցողների համար:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

Ներածություն	9
1. Ստեփան Լիպիցյան (ծննդյան 150-ամյակի առթիվ) <i>Լիլիա Վարդանյան</i>	11
I. ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ԻՆՔՆԱՊԱՇՏՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ, ՍՐԲԱԴԱՍՈՒՄ	
2. «Թշնամու» կերպարի ձևավորման մեխանիզմները՝ որպես՝ բռնության զանգվածայնությունն ապահովող գործոններ Հայոց ցեղասպանության համատեքստում <i>Հասմիկ Գրիգորյան</i>	18
3. Մուսա լեռան հերոսամարտը՝ ըստ ականատես վերապրողների վկայությունների <i>Վերժինե Սվազլյան</i>	27
4. Անդրանիկ Բանահյուսական կերպարը <i>Ալվարդ Ղազիյան</i>	41
5. Հայոց ցեղասպանության նահատակների սրբադասումը՝ որպես մշակութային երևույթ <i>Հարություն Մարության</i>	54
II. ՍՏԱԼԻՆԻԶՄ. ԵՐԵԿ ԵՎ ԱՅՍՕՐ	
6. Кампания этнической депортации армян в 1949г. и подконтингент «турки» среди спецпереселенцев «с Черноморского побережья» <i>Грануш Харатян</i>	66
7. Ալթայյան արտոը՝ որպես նորամուծությունների աղբյուր <i>Լևոն Արրահամյան</i>	81
8. Անաստաս Միկոյանի արձանի տեղայնացումը՝ որպես «հիշողության վայր» <i>Հասմիկ Կնյազյան</i>	90
III. ՀԻՆ ՈՒ ՆՈՐ ԳԱՂԹԱԿԱՆ-ՓԱԽՍՏԱԿԱՆ- ՆԵՐԳԱՂԹՅԱԼՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ	
9. Սերնդափոխության հիմնախնդիրները հայրենակցական միություններում <i>Աննա Մարկոսյան</i>	106
10. «Պանդի ուխտը»՝ որպես գետաշենցիների ինքնության հարացույց <i>Գայանե Շազոյան, Արսեն Հակոբյան, Վիկտորիա Խորշոդյան</i>	116
11. Ադրբեջանահայ փախստականների (1988-1992թթ.) ինտեգրման և քաղաքացիության ձեռքբերման գործընթացը <i>Շուշանիկ Ղազարյան</i>	126

12.	Հայաստան տեղափոխված սիրիահայերի հարմարվելու գործընթացը <i>Արմենուհի Սյրեփանյան</i>	135
13.	Լեզուն որպես սիրիահայերի մշակութային ադապտացիայի կարևոր բաղադրիչ (Էթնոսոցիոլոգիական ուսումնասիրություն) <i>Գայանե Հակոբյան</i>	143
IV. ԹԱՆԳԱՐԱՆԱՅԻՆ ԻՐԵՐԻ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ		
14.	Փողի տեսակները և դրանց ծիսական նշանակությունը <i>Արմինե Զոհրաբյան</i>	156
15.	Հայկական գորգերի հորինվածքների ու զարդանների դրսևորումները միջնադարյան իսպանական գորգերում <i>Լիլիա Ավանեսյան</i>	168
16.	Վիշապազարդ վզնոցներ <i>Սարգիկ Բարայելյան</i>	179
17.	К вопросу о популяризации этнографических артефактов и коллекций в современных условиях рыночных отношений <i>Лианна Геворкян</i>	193
V. ՀԱՎԱՏՔ, ԾԵՍ ԵՎ ՏՈՆ		
18.	Трепанации в эпоху поздней бронзы и в раннем железном веке (по антропологическим материалам из могильников с территории Лорийского района Армении) <i>Анаит Худавердян, Сурен Обоян</i>	206
19.	Հրաշքի գործունը Մոկաց կրոնատեղեցական ավանդություններում <i>Էսթեր Խեմճյան</i>	217
20.	Մարմնից դուրս գտնվող հոգին հայկական հրաշապատում հեքիաթներում <i>Թամար Հայրապետյան</i>	231
21.	Աստվածահայտնության քառասնորդաց (հիննակաց) պահքը (պատմական համառոտ ակնարկ) <i>Հասմիկ Արրահամյան</i>	243
22.	Աղվանքում Վարազ-Տրդատի վահանով վերաբերման ծեսի մասին <i>Արչակ Դարադյան</i>	255
23.	Թատերականացված ծեսի սեղմ արտացոլումը մի բուսանվան մեջ <i>Էմմա Պետրոսյան, Զարուհի Սուջյան</i>	263
24.	Թաղումներ, որոնք կարելի է լուսանկարել և թաղումներ, որոնք չի կարելի լուսանկարել <i>Սմբար Հակոբյան</i>	269

25.	Սամցխե-Ջավախքի հայ կաթոլիկ համայնքը (պատմագագարական ուսումնասիրության փորձ) <i>Սոսե Գրիգորյան</i>	279
VI. ՍՐԲԱՎԱՅՐ ԵՎ ԵԿԵՂԵՑԻ		
26.	Արագածի Տիրինկատար սրբավայրը <i>Արսեն Բորոխյան</i>	290
27.	Միջնադարյան Սաղմոսավանքի սրբությունները <i>Աշոտ Մանուչարյան</i>	302
28.	Կասիոս լեռը Անտիոքի շրջանի հայոց աանդազրոյցներուն և հաւատալիքներուն մէջ <i>Յակոբ Չոլաքեան</i>	313
29.	Երկու եկեղեցի, երկու համայնք. նորակառույց եկեղեցիների կրոնա-սոցիալական ենթաստեքստը <i>Յուլիա Անպոնյան</i>	328
VII. ԺԱՄԱՆՑ		
30.	Սրճարանային միջավայրը Երևանում. արևելյան տարածք՝ արևմտյան հետազծով <i>Գոհար Սյրեփանյան</i>	340
31.	Ազատ ժամանակի կառուցվածքի փոփոխությունները Հայաստանի Հանրապետության քաղաքային բնակավայրերում <i>Ռուբեն Օհանջանյան</i>	353
VIII. ՀԱՆՐԱՅԻՆ ԽՈՍՈՒՅԹ ԵՎ ՎԱՐՔ		
32.	Մշակույթի և արդի մի շարք հիմնախնդիրների փոխառնչությունները հայաստանյան հանրային ընկալումներում <i>Նիկոլ Մարգարյան, Մելինե Թորոսյան</i>	366
33.	Միջսեռային հաղորդակցության որոշ առանձնահատկություններ հետխորհրդային Հայաստանում <i>Լիլիթ Մանուկյան</i>	383
IX. ԵՐԿՐԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՀԱՎԱՔՉՈՒԹՅՈՒՆ		
34.	Երկրագործական մշակույթը Հայաստանում 17-րդ դարում՝ ըստ պատմագիրներ Ջաքարիա Քանաքեղոցու և Ջաքարիա Ազուլեցու <i>Քրիստինե Պապիկյան</i>	392
35.	Վայրի մրգերի հավաքչության արդի դրսևորումները Լոռիում <i>Անժելա Ամիրխանյան</i>	403
X. ՀԵՐՈՍԱՎԵՊ		
36.	Հայ ժողովրդական հերոսական էպոսը <i>Արմեն Պետրոսյան</i>	414

37.	Արամ Ղանալանյանը՝ «Սասնա ծռեր» հերոսավեպի պատումների գրառող և վերամշակող <i>Աննա Պողոսյան</i>	426
38.	Կրոնաձիսական տարրերը «Սասնա ծռեր» հերոսավեպում <i>Սարգիս Հարությունյան</i>	439
XI. ՀԵՔԻԱԹ		
39.	Նվիրատու և խորհրդատու կենդանիները հայ ժողովրդական հեքիաթներում <i>Մարինե Խեմչյան</i>	446
40.	Հեքիաթասացությունը մեր օրերում <i>Նվարդ Վարդանյան</i>	458
XII. ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ		
41.	Մանկական զվարճախոսությունների թեմատիկ դրսևորումները <i>Արմեն Սարգսյան</i>	470
42.	Բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարումը Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում <i>Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան</i>	484
43.	Հայերեն յուրահատուկ բառեր Թուրքիայի համշենցիների խոսվածքում <i>Սերգեյ Վարդանյան</i>	491
	Հապավումներ	503
	Contents	504

ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՓՈՔՐ ԺԱՆՐԵՐ

ԲԱՆԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐԱԿԱՆ
ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԿԵՆՑԱՂԱՎԱՐՈՒՄԸ
ԱՐԱՐԱՏԻ ՄԱՐԶԻ ՎԵԴՈՒ ՏԱՐԱԾԱՇՐՋԱՆՈՒՄ

Սվետլանա Վարդանյան, Հասմիկ Մարգարյան*

Հոդվածը նվիրված է Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում կատարված գործուղումների արդյունքների վերհանմանը: Մեր նպատակներից առաջնայինը տեղավայրի էթնիկ կազմի, հոգևոր մշակութային արժեքների վերաբերյալ աղբյուրագիտական կարևորություն ներկայացնող նյութերի ձեռքբերումն ու բացահայտումն էր: Մինչ նյութերի գրառումներին անդրադառնալը, կարևորել ենք ներկայացնել պատմական վայրիվերումներով հայտնի հիշյալ տարածաշրջանի անցած պատմական ուղին: Անդրադարձել ենք նաև տեղավայրի անվանաձևերի վկայակոչումներին (Վեդի, Վիդի, Վիթի, Վայդի, Էդիա): Տարածաշրջանն աչքի է ընկնում բանահյուսական և ազգագրական նյութերի կենցաղավարմամբ, քանի որ բանասացները դեռևս պահպանում են դարերի խորքից իրենց փոխանցված ժողովրդական խոսք ու գրույցի, բառ ու բանի, կենցաղային սովորությունների ու բարքերի տարաբնույթ դրսևորումները:

Բանալի բառեր. Էթնիկ կազմ, մշակույթ, Արարատի մարզ, Վեդու տարածաշրջան, բառուբան, սովորություններ, բարքեր:

2013 թ. հունիս-հուլիսին բանահյուսական և ազգագրական նյութեր գրառելու նպատակով աշխատել ենք Արարատի մարզի Վեդու տարածաշրջանում: Մեր հիմնական նպատակներից առաջնայինը տեղավայրի էթնիկ կազմի, հոգևոր մշակութային արժեքների վերաբերյալ աղբյուրագիտական կարևորություն ներկայացնող տվյալների ձեռքբերումն ու բացահայտումն էր: Առաջին իսկ գրառումները իրականացրել ենք Վեդի քաղաքում, ծանոթացել նրա անցած պատմական ուղուն: Վեդին՝ Վադե արաբական անվանաձևով է գործածվել անցյալում: Ժողովրդական ստուգաբանությամբ «Վադե նշանակում» է չոր, ցամաք. ամռանը գետը չորանալու պատճառով է ստացել հիշյալ անվանումը: Արաբական, պարսկական արշավանքների ժամանակ եկվորների կողմից գործածվել են՝ Վե-

* Սվետլանա Վարդանյանը ՀՀ ԳԱԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի բանահյուսության տեսության և պատմության բաժնի ավագ գիտաշխատող է, բանասիրական գիտությունների թեկնածու: Հասմիկ Մարգարյանը նույն ինստիտուտի հայ ազգագրության բաժնի կրտսեր գիտաշխատող է:

դի, Վիդի, Վիթի, Վայդի, Էդիա անվանաձևերը: Մինչև 17-րդ դարի սկիզբը Վեդին հայաբնակ է եղել, այնուհետև Շահ Աբասի կողմից հայաթափվել է, որի հետևանքով էլ մեծացել է թուրքալեզու բնակչության թվաքանակը: 17-րդ դարից մինչև 19-րդ դարի սկիզբը, թուրքական և պարսկական տիրապետության շրջանում, Վեդին մաս էր կազմել Երևանի խանության: 1639 թ. Երևանի խանության տարածքն անցնում է Իրանին, որի արդյունքում էլ Երևանի խանությունը բաժանվում է 15 գավառների (մահալների), որոնց թվում 'սակ Վեդու մահալը' Վեդի կենտրոնով: Մինչ այդ Վեդին թուրքահայ բնակավայր էր:

Հայաստանի առաջին Հանրապետության հաստատումով Վեդիում բնակվել են Մեծ եղեռնից փրկվածների բեկորներ, որոնք էլ սկիզբ դրեցին Վեդու վերահայացմանը: 1929 թ. այն վերանվանվեց Բեյուք (Մեծ Վեդի), 1946 թ. Բեյուքը վերացվեց և վերանվանվեց Վեդի: 2013 թ. մեր գործուղման ընթացքում պարզվեց, որ Վեդու տարածաշրջանն ունի 33–34 գյուղ, 2.828 տնտեսություն, բնակչության թիվը՝ 17.800, որից 13.848-ը հայեր էին, 13-ը՝ ռուս, 21-ը եզդի, 38-ը ասորի: 1988–1989 թթ. Բաքվից և այլ տարածքներից 40 ընտանիք վերաբնակվել է Վեդիում, ներկայում մնացել են ընդամենը 14–15 ընտանիք¹: Վեդի քաղաքում գործում են երեք դպրոց, ուսումնարաններ, քոլեջ և գեղարվեստի դպրոց. տնօրենը ծագումով վանեցի Ծովինար Գևորգյանն է: Հիշյալ դպրոցում գործող բաժիններն են՝ գեղանկարչություն, քանդակագործություն, փայտափորագրություն, գորելեն, ասեղնագործություն, ժայռակագործություն, ժողովրդական պարերի ու երգերի խմբակ, դիզայն, վարսավիրների մասնագիտացում, սեղանի ձևավորման բաժիններ: Երեխաները մասնակցում են երգ ու պարի փառատոնի մրցումներին: Որոշ տոներ, օրինակ գատկականը, նշում են եկեղեցում: Հիշյալ դպրոցի սաները, ազգային տարազներով, հոգևոր երգերի կատարմամբ, մասնակցում են եկեղեցական արարողություններին: Տոնի խորհուրդը ամրագրված է ազգաբնակչության տարբեր խավերի կենցաղում: Նոր սերնդին՝ իր նախնիների տնտեսական կացութաձևին հաղորդակից դարձնելու նպատակով դպրոցի ղեկավարությունը ձեռք է բերել տնայնագործական արհեստների տարբեր ճյուղերին վերաբերող իրեր, առարկաներ (խնոցու տարատեսակներ, ճախարակ, սանդեղք և այլ իրեր): Ժողովրդի կենցաղում առկա բանահյուսական, ազգագրական նյութերի կենցաղավարման իրական պատկերը բացահայտելու նպատակով մենք մեկնել ենք Ուրցաձոր, Միսավան, Արալեզ գյուղերը: Մեզ հա-

1 Տվյալները մեզ հաղորդել են Վեդու քաղաքապետի տեղակալն ու քաղաքապետարանի աշխատակից, քրոյախոս սիրիահայ պրն. Մինասյանը:

ջողվեց պարզել, որ Ուրցաձոր գյուղի բնակչության կազմավորումը պայմանավորված է 1921 թ. Վանից, Կարսից, Մուշից, Ղարաբաղյան շարժման տարիներին՝ Նախիջևանից և այլ վայրերից տարագրված հայերի վերաբնակեցմամբ: 1930 թ. Ուրցաձորը կոչվել է Չիման (Չիմանքենդի կրճատ ձևն է): Չիմանքենդ նշանակում է «Կանաչ գյուղ»: Օտարահունչ Չիմանը ՀԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի որոշմամբ կոչվել է Ուրցաձոր: Գյուղի հիշյալ անվանումը պայմանավորում են նաև երբեմնի պատմական հայոց Ուրց գավառի տեղանվամբ: Սակայն բանավոր վկայություններում այն պայմանավորում են առավելապես գյուղի լանջերում, ձորերում՝ ուրցի առատությամբ: Այստեղից առաջացել և պաշտոնապես ընդունվել է գյուղի Ուրցաձոր անվանումը: 1921 թ. Ուրցաձորում բնակվել է 50 գաղթական ընտանիք, 1933 թ. Մարտունու շրջանի գյուղերից վերաբնակվել են 5–6 ընտանիք, 1949–1958 թթ. Մարտունու Ատդաշ գյուղից՝ 30 ընտանիք (արմատները մշեցիներ են): Ուրցաձորում վերաբնակվածները աչքի են ընկնում ապուպապերից ավանդված վարք ու բարքի կանոնների պահպանմամբ, բառ ու բանի իմացությամբ: Գրառել ենք հարսանեկան, օրորոցային երգեր, հանգավոր ասելուկներ, գվարճապատումներ, մեկ միավոր հեքիաթ: Հեքիաթները մոռացության են մատնվել, իսկ ասությանի բանահյուսության որոշ տեսակներ՝ առած-ասացվածքները, անեծք-օրհնանքները, ոճերը, դարձվածքները շարունակում են կայուն տեղ գրավել բանահյուսական երկացանկում: Կրինակ, Սիսավան տեղանունը տարբեր կերպ են ստուգաբանում. Ոմանք այն Սիս լեռան հետ են կապում, ավանը որպես բնակավայր նշելով: Վանեցիներն էլ այն Սիս և Վան անվանաձևերի միացմամբ են պայմանավորում, քանի որ հիշյալ գյուղում վանեցիները մեծամասնություն են կազմում:

Տեղավայրն աչքի է ընկնում բանահյուսական տարաբնույթ ժանրերի և ազգագրական նյութերի կենցաղավարմամբ: Նյութերում պահպանված է հիմնականում Վանի բարբառը: Գրառել ենք հանելուկներ, հանգավոր ասելուկներ, առած-ասացվածքներ, գվարճախոսություններ, ժողովրդական երգեր, հուշապատումներ: 1938 թ. Սիսավանում ծնված, արմատներով վանեցի Վազգեն Հարությունյանի ներկայացրած «Վանեցու նորօրյա ողբը» նվիրված է Վազգեն Մարգարյանին: Ուշագրավ է, որ վերարթնացել է վիպաքնարական երանգավորմամբ՝ իրական եղելության վրա հորինված մի երգատեսակ, նվիրված անվանի մարդու ողբերգական վախճանին: Ստեղծագործողի կողմից երգը կոչվել է «Վանեցու նորօրյա ողբ», ստորև այն ներկայացնում ենք ամբողջությամբ.

Հմեն դեխեն էկան խասան,
Բերին դեղ, բալասան,
Չոքան, լացին, Աստված կանչին,
Չելավ փրկում Վագգեն բալին,
Խագար ափսոս իգիթ բալին.
Նա էլ դարման էլավ Կարեն աղին,
Խագար ափսոս շինարար բալին.
Վայ Նաիրի, քո խոր տունն ավիրեր,
Վայ վավելեր, վայ վավելեր,
Քու պես սև օձ չըվաստրկեր,
Վայ Նաիրի, քո մոր ծնունդ չորներ
Որ քեզ պես սև օձ չծներ,
Վայ, վավելեր, վայ վավելեր...

Իր ձևով հիշյալ հորինվածքը նման է «Մոկաց Միրգա» միջնադարյան երգին: Հիշենք «Հագար ափսոս Մոկաց Միրգեն» կրկնակը համանուն վիպերգից: Ուշագրավ է, որ վիպական ոգին մեր օրերում էլ նորօրյա ստեղծագործող անհատի մտքին ու հոգուն նոր թռիչք է հաղորդել: Տարածաշրջանում՝ հատկապես վանեցիներով բնակեցված գյուղերում, լայն տարածում է գտել նրանց ժլատության մասին հորինված գվարճապատումները:

Ստորև ներկայացնում ենք մեր գրառումներից հետևյալ նմուշները. «Երբ որ հարևանը պարտքով հաց ա վերցնում, չի վերադարձնում, տատս ասում էր. «Այ բալա, ստեղ Կարմիր խաչ ի՞, ինչ ի՞»: Աղջիկը զանգում ա ընկերոջը, տատն ա վերցնում հեռախոսը, աղջիկն ասում ա. — Բարև տատի ջան. տատը հարցնում ա. «վո՞վ ի». ասում ա. Ձեր թոռի ընկերուհին ա». Տատն ասում ա. «Ախար, աղջիկ տղուն հի՞նչ ընկեր» ... «Տատն էթում ա ատամնաբուժարան, բժիշկը հարցնում ա, ո՞ր ատամդ ա ցավում»: Տատն ասում ա. «Բալա ջան, մեռնիմ քրզի, ատամնաբուժը դու ես, ինձնից կհարցնու»: Տատը էթում ա բժշկի, բժիշկն ասում ա. «Անալիզ պիտի տաս: Տատը ասում ա. Մրոնիմ քրզի անալիզն ի՞նչ բան ա, բժիշկը բացատրում ա, տատը ասում ա. Անոթ ա ստեղ ո՞նց տամ: Բժիշկն ասում ա. — Գնա տուն, բեր: Մի շաբաթ անց երեք կիլոյանոց բանկով էթում ա. Բժիշկն ասում ա. «Խի՞ ես էդքան շատ բերել, ասում ա, «Բալա ջան, քու փայր վերու, մնացածը կտանեն տուն»:

Գրառել ենք նաև երեխա խաղացնելու երգեր և շուտասելուկներ. դրանք առավել տեսանելի դարձնելու նպատակով ներկայացնում ենք յուրաքանչյուրից մեկական նմուշ:

Տան տանե	
Տան սին ասեմ,	Լեզկցի,
Ռես, քու խարսին ասեմ,	Ոտներ ցցի,
Քու խարս թող կտուր չէլներ,	Գետընցի ...
Իմ տղեն աչքով չաներ:	

Մեր գրառումներում տեղ են գտել նաև հանգավոր քառյակներ:
Ստորև ներկայացնում ենք մեկ նմուշ.

Վանեցիք շարան-շարան,
Եկան Երևանի ճաշարան,
Ուզեցին Վանա ծածիկ,
Մեկ էլ՝ Երևանի տժվժիկ:

Գրառել ենք մեկ նմուշ քառատող. երեխային լողացնելիս մայրն
ասում էր.

Ջուրն էն ջրեն,
Աստված ա մեր կայնե վերև,
Սրտին սուն տուր,
Աչքին քուն տուր իմ բալային:

Գրառումներում տեղ են գտել երեկոյան և առավոտյան՝ առ աստ-
ված հղած հետևյալ աղոթքները.

Հայր Սուրբ, որդին Աստծո,
Գիշեր մեզ տեր փրկե բոլոր վտանգներեն,
Հրեշտակ դրկե, որ մեզ հսկե,
Մինչ առտու նորեն:

Առավոտվա աղոթքը. այն «Հայր մեր» աղոթքի՝ ժողովրդի կողմից
հորինված մի տարբերակի յուրատիպ դրսևորում է.

Հայր Սուրբ, աղաչում եմ,
Տուր իմ գավակներին
Առողջություն, իմաստություն և հաց,
Մի տար նրանց փորձության,
Այլ փրկե մեզ չարեն:

Մեր այցելած գյուղերից իր ինքնատիպությամբ աչքի էր ընկնում
Տափերական գյուղը: Գյուղի փողոցները քաղաքատիպ կենցաղին բնորոշ
նշանավոր մարդկանց անվանումներով են կոչել. Պարույր Սևակի, Ավե-
տիք Իսահակյանի, Շառլ Ազնավուրի, Սուրեն Սպանդարյանի, Արցախի,
Հովհաննես Իսակովի, Գայի, Թաթուլ Կրպեյանի, Մինթե Մելքոնյանի,
Տարոնի, Հովհաննես Այվազովսկու, Թամանցիների, Կոմիտասի, Եղիշե

Չարենցի, Աղասի Խանջյանի, Միքայել Նալբանդյանի, Հովհաննես Բաղրամյանի, Կիլիկիայի, Կամոյի, Մեսրոպ Մաշտոցի, Դանիել Վարուժանի, Հրաչյա Ներսիսյանի, Հակոբ Պարոնյանի փողոց: Ժողովուրդն այդ գյուղն անվանել է «Փոքր Փարիզ»:

Գյուղը քաղաքատիպ ապրելակերպի որոշակի առանձնահատկություններով տարբերվում է մյուսներից:

Ստորև ներկայացնում ենք հիշյալ գյուղից՝ Տափերականից, մեր կողմից գրառված հետևյալ մանրապատումները.

Հարսը շուկայից գալիս ա առևտուր արած: Կեսուրին գնած ապրանքները ցույց ա տալիս ու ասում. Էս հազար, էն հազար, պապին զարմացած ասում ա. «Էս ա ինչ ի, վեր խազար մանե՞ք ա. խազար իրան խայտառակ էրավ»:

Տարածված էր նաև մականուններով կոչելու սովորույթը. Պիստոն Շուշան, Քյամալ Գագո, Գամրո Ներսես, Չիման Ռուրո, Ապեր Քյալաշ, Շլանգ Արոտ: Տարածաշրջանում տարածված են առած-ասացվածքները. ստորև ներկայացնում ենք դրանցից մեկ նմուշ. «Ամեն Բաղդադի շալ քըցող բաջի չէ, ամեն փափաղ դնող հաջի չէ»:

Բանահյուսական, մասամբ նաև ազգագրական նյութերի գրառումները վկայում են, որ բանասացները հիմնականում տեղական, մասամբ նաև համահայկական մշակութային արժեքների կրողներն ու փոխանցողներն են:

БЫТОВАНИЕ ФОЛЬКЛОРНЫХ И ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ МАТЕРИАЛОВ В ВЕДИЙСКОМ РАЙОНЕ

Светлана Варданян, Асмик Маргарян

Резюме

Статья посвящена результатам фольклорных и этнографических исследований, проведенных в Ведийском районе. Первостепенной задачей наших исследований было выявление этнического состава, духовно-культурных ценностей данного региона. В записях отражены различные наименования района (Веди, Вити, Вайды, Эдия). Данный район до сих пор выделяется бытованием фольклорно-этнографических материалов. Идущие из глубины веков, они сохраняются по сей день.

Ключевые слова: этнический состав, культура, Араратский район, Ведийский регион, традиция, верование.

FOLKLORE AND ETHNOGRAPHIC MATERIALS
IN THE VEDI REGION

Svetlana Vardanyan, Hasmik Margaryan

Summary

The aim of the article is to present the results of the scientific mission carried out in the Ararat region. One of the primary goals of our mission was to discover and document the important material sources related to the ethnic composition and the spiritual culture values of the region. Before we discuss our findings, we review the changeable historical situations of the region. We also touch upon the various denominations of the region (Vedi, Vidi, Vihy, Vaydy, Edia).

The region is unique by the continuity of its oral and folklore tradition, as the narrators still retain centuries-old traditions of stories and conversations, the diction, their habits and morals.

Keywords: ethnic composition, culture, Ararat province, region of Vedi, tradition, belief.

ՀԱՊԱՎՈՒՄՆԵՐ

- ԱՀ — Ազգագրական հանդես
ԱՇՍԱՀ — Արմեն Շավարշի Սարգսյանի անձնական հավաքածու
ԳՀ ՓԺԲ — Գարեգին սարկաուզ Հովսեփեանց, Փշրանքներ ժողովրդական բանահիւսութիւնից
ԳՄ — Գարեգին Սրվանձոյանց
ԵԼՄ — Ե. Լալայեան, Մարգարիտներ հայ բանահիւսութեան
ԷԱԺ — Էմինեան ազգագրական ժողովածու
ԼՀԳ — Լրաբեր հասարակական գիտությունների
ՀԱԲ — Հայ ազգագրություն և բանահյուսություն
ՀԺՀ — Հայ ժողովրդական հեքիաթներ
ՀՀ ՀԱՀԽ — Հին աւանդական հեքիաթներ Խոտորջրոյ, հաւաքեց Հ. Մ. Հաճեան
ՀՀ ՊԿՊԱ — Հայաստանի Հանրապետության պատմության կենտրոնական պետական արխիվ
ՀՍՀ — Հայկական սովետական հանրագիտարան
ՄՄ — Մեարոպ Մաշտոցի անվան մատենադարան
ՆԳՆ — Ներքին գործերի նախարարություն
ՊԲՀ — Պատմաբանասիրական հանդես
Վկ — Վկայություն
ՔՀ — «Քրիստոնյա Հայաստան» հանրագիտարան
МНМ — Мифы народов мира
СЭ — Советская этнография
СПГУ — Санкт-Петербургский государственный университет
ЧГИКИ — Чувашский государственный институт культуры и искусств

CONTENTS

Preface	9
1. Stepan Lisitsian (on the occasion of his 150th birthday) <i>Lilia Vardanyan</i>	11
I. THE ARMENIAN GENOCIDE, SELF-DEFENCE, CANONIZATION	
2. Shaping the image of “the enemy” as supporting factors for the mass violence in the context of the Armenian Genocide <i>Hasmik Grigoryan</i>	18
3. The heroic battle of Moussa dagh according to the testimonies of the eyewitness survivors <i>Verzhine Svazlyan</i>	27
4. Andranik: folklore character <i>Alvard Ghaziyanyan</i>	41
5. Canonization of the martyrs of the Armenian Genocide as a cultural event <i>Harutyun Marutyanyan</i>	54
II. STALINISM: YESTERDAY AND TODAY	
6. The forced relocation of Armenians and the subgroup of “Turks” in specific localities exiled from the Black sea area <i>Hranush Kharatyan</i>	66
7. Altayan exile as a source of innovations <i>Levon Abrahamian</i>	81
8. The localization of the monument of Anastas Mikoyan as a “place of memory” <i>Hasmik Knyazyan</i>	90
III. OLD AND NEW REFUGEES/IMMIGRANTS IN ARMENIA	
9. Generation change issues in compatriotic unions <i>Anna Markosyan</i>	106
10. The Pand pilgrimage as a paradigm of the Getashen descendents’ identity <i>Gayane Shagoyan, Arsen Hakobyan, Victoria Khurshudyan</i>	116
11. The process of integration and naturalization of Armenian refugees from Azerbaijan (1988–1992) <i>Shushanik Ghazaryan</i>	126
12. The process of accomodation of Syrian Armenians <i>Armenuhi Stepanyan</i>	135
13. Language as an important component for Syrian Armenians cultural adaptation (an ethno-sociological survey) <i>Gayane Hakobyan</i>	143

IV. ETHNOGRAPHY OF MUSEUM OBJECTS

14. The types of money and their ritual significance 156
Armine Zohrabyan
15. Manifestations of compositions and ornaments
of Armenian carpets in middle age Spanish carpets 168
Lilia Avanesyan
16. Necklaces with dragon symbols 179
Astghik Israelian
17. On the issue of promoting of ethnographic artifacts and collections
in the light of modern market relationships 193
Lianna Gevorgyan

V. BELIEF, RITUAL, FESTIVAL

18. Trepanation in the Late Bronze and Early Iron ages (on anthropological
materials from the territory of the Lori region of Armenia) 206
Anahit Khudaverdyan, Suren Hobosyan
19. The miracle factor in the religious-ecclesiastical legends of Moks 217
Ester Khemchyan
20. The soul outside of the body in Armenian tales of magic 231
Tamar Hayrapetyan
21. The Hisnakats (Forty days) feast epiphany 243
Hasmik Abrahamyan
22. On the tradition of raising of Varaz-Trdat, the Prince
of Caucasian Albania, on the shield 255
Artak Dabaghyan
23. Reflection in the “curtail form” of the ritual in
the name of one plant 263
Emma Petrosyan, Zaruhi Sudjyan
24. Funerals that can be photographed and
funerals that can not be photographed 269
Smbat Hakobyan
25. Armenian-Catholic community of Samtskhe-Javakhk
(an attempt of historic-ethnographic research) 279
Sose Grigoryan

VI. SACRAL PLACE AND CHURCH

26. Sacred landscape of Tirinkatar on Aragats 290
Arsen Bobokhyan
27. Sacred objects from medieval Saghmosavank 302
Ashot Manucharyan
28. Mount Cassius in traditional ancient beliefs and
folk tales of Armenians in the Antioch region 313
Hagop Tcholakian

29.	Two churches, two communities: social and religious context of newly built churches <i>Yulia Antonyan</i>	328
VII. LEISURE		
30.	The cafn environment in Yerevan: eastern space with western trajectory <i>Gohar Stepanyan</i>	340
31.	Leisure time structure changes in urban residential areas of the Republic of Armenia <i>Ruben Ohanjanyan</i>	353
VIII. PUBLIC DISCOURSE AND BEHAVIOUR		
32.	The interactions of culture and certain contemporary fundamental issues in Armenian public perceptions <i>Nikol Margaryan, Meline Torosyan</i>	366
33.	Some aspects of gender communication issues in Post-Soviet Armenia <i>Lilit Manukyan</i>	383
IX. AGRICULTURE AND GATHERING		
34.	Agricultural customs in Armenia in the 17th century according to historiographers Zakaria Kanakertsi and Zakaria Aguletsi <i>Christine Papikian</i>	392
35.	Gathering of wild fruits in Lori <i>Angela Amirkhanyan</i>	
X. EPIC POEM		
36.	Armenian folk heroic epic <i>Armen Petrosyan</i>	414
37.	Aram Ghanalanyan: writing down and editing the versions of “Sasna tsrer” (Daredevils of Sassoun) epic poem <i>Anna Poghosyan</i>	426
38.	The religious ceremonial component in the Armenian epic “Sasna tsrer” <i>Sargis Harutyunyan</i>	439
XI. FAIRY TALE		
39.	Gift-bringer and adviser animals in the Armenian folk tales <i>Marine Khemchyan</i>	446
40.	Fairy tale narration today <i>Nvard Vardanyan</i>	458

XII. MINOR FOLKLORE GENRES

41. Thematic manifestations of children's humor <i>Armen Sh. Sargsian</i>	470
42. Folklore and ethnographic materials in the Vedi region <i>Svetlana Vardanyan, Hasmik Margaryan</i>	484
43. Distinctive Armenian words in the dialect of Turkey's Hamshentsi <i>Sergey Vardanyan</i>	491
Abbreviations	503

**ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏԻ
ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ**

1

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՄՇԱԿՈՒՅԹ

XVII

ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆ ԸՄՅՈՑ ՄՇԱԿՈՒՅԹՈՒՄ
Ստեփան Լիսիցյանի ծննդյան 150-ամյակին նվիրված ժողովածու

**PROCEEDINGS OF INSTITUTE
OF ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY**

1

ARMENIAN FOLK CULTURE

XVII

TRADITION AND MODERNITY IN ARMENIAN CULTURE
Festschrift for Stepan Lisitsian on the occasion of his 150th birthday

Խմբագիրներ՝
Հարություն Մարության,
Թամար Հայրապետյան,
Սուրեն Հոբոսյան

Էջադրում և ձևավորում՝
Արթուր Հարությունյան

ISBN 978-9939-9178-2-5



9 789939 917825



ԱՎԱՆԴԱԿԱՆԸ ԵՎ ԱՐԴԻԱԿԱՆԸ ՀԱՅՈՑ ԱՃԱԿՈՒՅԹՈՒՄ